

MACIEJ MRÓZ ▶

Konwencje Stolicy Apostolskiej z Republiką Litewską z 5 maja 2000 roku na tle konkordatów współczesnych z wybranymi państwami europejskimi

Przemiany w Europie Środkowo-Wschodniej dokonujące się wraz z upadkiem komunizmu w naturalny sposób postawiły na porządku dziennym kwestię wzajemnych relacji pomiędzy budującymi zręby niepodległości i suwerenności państwami a Kościołami i związkami wyznaniowymi, szczególnie katolikami, poddawanych w czasach dyktatury ateistycznej surowym represjom i zróżnicowanym formom dyskryminacji. Większość państw regionu, w tym Republika Litewska, deklarując zasadę poszanowania autonomii każdej ze stron na linii państwo – Kościół, uznała zagwarantowanie wolności religijnej za jeden z ważnych fundamentów ustroju demokratycznego oraz istotne spoiwo państwowotwórcze, wzmacniające odzyskaną niepodległość i suwerenność.

Po ogłoszeniu niepodległości 11 marca 1990 r. Republika Litewska rozpoczęła proces przywracania i nawiązywania stosunków dyplomatycznych z państwami i organizacjami międzynarodowymi, stając się pełnoprawnym aktorem systemu międzynarodowego. 30 sierpnia 1991 r. zainicjowano ponownie relacje dyplomatyczne *sensu largo* ze Stolicą Apostolską, która pod koniec września 1991 r. przywróciła stosunki dyplomatyczne z trzema państwami bałtyckimi: Litwą, Łotwą i Estonią. W rok później Republika Litewska delegowała do Watykanu ambasadora nadzwyczajnego i pełnomocnego, Kazysa Lozaraitisa juniora, a w Wilnie otworzyła swoje

podwoje nuncjatura apostolska. Wśród nowo powołanych w Europie Środkowo-Wschodniej agend dyplomatycznych Stolicy Apostolskiej znalazły się m.in. nuncjatury na Litwie, której kompetencje zostały początkowo rozciągnięte także na Łotwę i Estonię, Ukrainę, Białoruś oraz w Federację Rosyjską, a więc kraje postradzieckie, w których Kościoły i wspólnoty religijne konfrontowane były w czasach ZSRR z praktyką polityczną państwa programowo ateistycznego. Co prawda, z uwagi na różny stopień sowietyzacji republik radzieckich kraje bałtyckie cieszyły się pewną dozą autonomii kulturalnej, to jednak Kościół katolicki w *Pribaltice* natrafiał na różnorodne przeszkody w swojej działalności, w swobodnym znoszeniu się ze Stolicą Apostolską i niesieniu uniwersalistycznego posłannictwa religijnego.

Z grona państw bałtyckich katolicka w zdecydowanej większości Litwa posiadała już tradycje dyplomatycznych relacji ze Stolicą Apostolską, zapoczątkowane po ogłoszeniu niepodległości kraju 16 lutego 1918 r. i kontynuowane aż do aneksji Republiki Litewskiej przez Związek Radziecki 15 czerwca 1940 r.¹ Charakteryzowała je niezwykle złożoność związana z konfliktem litewsko-polskim o Wilno, znaczna dynamika, a nawet kryzysy i zerwanie przez Litwę relacji ze Stolicą Apostolską 5 marca 1925 r.² Po ogłoszeniu niepodległości w 1990 r. władze litewskie zainicjowały skomplikowany proces unormowania relacji państwo – Kościół w nowych, demokratycznych realiach polityczno-społecznych i określenia pozycji prawnej Kościoła katolickiego i innych Kościołów i związków wyznaniowych w kraju. Pierwszym doniosłym działaniem, regulującym stosunki państwo – Kościół, był nieposiadający jednak mocy ustawy akt o restytucji statusu Kościoła katolickiego z 12 czerwca 1990 r., w którym państwo uznało prawo Kościoła do zarządzania jego własnymi sprawami zgodnie z obowiązującymi go przepisami i prawem kanonicznym. Przewidziano w nim ponadto – na podstawie wzajemnego porozumienia – gwarancje ze strony państwa na pokrycie strat poniesionych w czasach okupacji i komunizmu, możliwość prowadzenia przez Kościół katolicki szerokiej i nieskrępowanej

---

¹ St. Matulis, *Lietuva ir Apaštala Sostas 1795–1940*, Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, *Suvažiavimo darbai*, t. IV, Roma 1961, s. 153–175.

² Szerzej na temat stosunków dyplomatycznych Stolicy Apostolskiej z Litwą zob. M. Mróz, *Umowy konkordatowe Stolicy Apostolskiej z Republiką Litewską*, „Racja Stanu. Studia i Materiały” 2007, nr 1 (10), s. 41–75.

działalności edukacyjnej, a wreszcie wskazywano, że relacje między państwem i Kościołem będą kształtowane i rozwijane na zasadzie równości³. Aczkolwiek wspomniany akt nie posiadał mocy wiążącej w sensie prawnym, to jednak należy go rozpatrywać jako wyrażoną przez władze państwowe chęć uregulowania położenia Kościoła katolickiego na zasadach wzajemnej autonomii, równości i współdziałania dla wspólnego dobra i, co najważniejsze, zapowiedź uchwalenia w nieodległej przyszłości ustawy o stosunkach państwo – Kościół.

Najwyższym aktem prawnym normującym położenie Kościoła katolickiego, a także innych Kościołów i związków wyznaniowych w państwie jest ustawa zasadnicza Republiki Litewskiej uchwalona 25 października 1992 r.⁴ Konstytucja zapewnia wolność jednostki do swobodnego wyboru, manifestowania uczuć i praktyk religijnych oraz nauczania wiary (art. 25 i 26), a także przewiduje, iż przekonania, wyznawana religia lub wiara nie mogą usprawiedliwiać popełniania przestępstw lub naruszania prawa, jednostka zaś podczas wykonywania swoich praw i wolności zobowiązana jest do przestrzegania norm konstytucyjnych i nie może naruszać praw i wolności innych osób (art. 28)⁵. Uszczegółowienie zapisów konstytucyjnych dotyczących relacji państwo – Kościół nastąpiło w 1995 r. na drodze ustawowej. Uchwalona 4 października 1995 r. przez litewski *Sejmas* ustawa o związkach wyznaniowych i stowarzyszeniach, znowelizowana w 1997 r. gwarantuje obywatelom wolność religii na mocy konstytucji Republiki oraz międzynarodowych konwencji podpisanych przez Litwę (art. 2, 3 i 8). Ustawa wymienia uznane przez państwo tradycyjne związki wyznaniowe i stowarzyszenia, podobnie jak to ma miejsce w Konstytucji Federacji Rosyjskiej (art. 5), definiuje procedury prawne oraz kryteria uznania przez państwo innych związków wyznaniowych (art. 5 i 6), ponadto przewiduje tryb uzyskiwania osobowości prawnej przez uznane przez państwo stowarzyszenia i związki wyznaniowe oraz procedurę rejestracji innych stowarzyszeń i związków wyznaniowych (art. 5, 6, 10, 11 i 12). W dalszych ar-

---

³ J. Kuznecoviene, *Państwo i Kościół na Litwie*, [w:] *Państwo i kościół w krajach Unii Europejskiej*, red. G. Robbers, tłum. J. Lopatowska-Rynkowska, M. Rynkowski, Wrocław 2007, s. 217; eadem, *Church and State in Lithuania*, „European Journal for Church and State Research” 1999, t. 6, s. 205–217.

⁴ *Lietuvos Respublikos Konstitucija*, Vilnius 2004.

⁵ *Ibidem*, s. 12–13.

tykułach ustawy określono m.in. procedurę związaną z zawieszeniem lub rozwiązaniem organizacji religijnych, kwestie edukacji religijnej w szkołach, działalności charytatywnej i edukacyjnej organizacji o charakterze konfesyjnym (art. 14) oraz ich prawo do własności, stosunki pracy, opodatkowanie, ubezpieczenie społeczne (art. 13, 16–18)⁶.

W sensie podejścia systemowego model relacji państwo – Kościół w Republice Litewskiej określany jest najczęściej jako funkcjonujący na wypośrodkowanej zasadzie. Charakteryzuje go z jednej strony konstytucyjny zapis o rozdziale Kościoła od państwa, z drugiej zaś także zagwarantowane na mocy ustawy zasadniczej prawo organizacji religijnych do nieskrępowanego działania zgodnie z ich prawami i przepisami oraz odrzucenie możliwości istnienia na Litwie jakiegokolwiek religii państwowej. Wykładnia tego ostatniego zapisu konstytucji znalazła się w orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego z 13 czerwca 2000 r., w świetle którego zapis o braku religii państwowej oznacza rozdział państwa od Kościoła i neutralność skutkującą tym, że państwo i jego organy zachowują bezstronność w kwestiach wiary i światopoglądu obywateli kraju⁷. Konsekwencją takiej wykładni jest zatem przyjęcie zasady, iż Kościoły i związki wyznaniowe nie ingerują w oficjalne działania świeckiego państwa i nie uprawiają polityki państwowej, a państwo nie miesza się w wewnętrzne sprawy Kościołów i organizacji religijnych, które działają na podstawie własnych praw i przepisów, co naturalnie nie oznacza braku woli obu stron do współdziałania dla wspólnego dobra, lecz raczej podkreśla znaczenie państwa i Kościoła w życiu społecznym Republiki Litewskiej.

W uzupełnieniu do konstytucji i ustaw regulujących położenie Kościoła katolickiego na Litwie podstawa prawna relacji państwo – Kościół znajduje się także w trzech konwencjach podpisanych przez Republikę Litewską ze Stolicą Apostolską z 5 maja 2000 r. Inicjatywa rokowań wyszła od Watykanu i spotkała się ze zrozumieniem władz, uzyskując akceptację rządu litewskiego. Jesienią 1999 r. powołano specjalną komisję mieszaną, w skład której weszli przedstawiciele rządu litewskiego, Stolicy Apostolskiej i Kon-

---

⁶ J. Kuznecoviene, *Państwo i kościół na Litwie...*, s. 217. Inne akty prawne określające relacje państwo – Kościół na Litwie znajdują się także w kodeksie cywilnym z 2000 r. oraz ustawach: oświatowej (2003 r.) i o zabezpieczeniu społecznym (1994 r.).

⁷ *Ibidem*, s. 218.

ferencji Episkopatu Litwy. Stronę watykańską w rokowaniach reprezentował legat papieski, zgodnie z kan. 365 § 2 nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego⁸, zobowiązany do zasięgania opinii i rady biskupów danego kraju i informowania ich o przebiegu negocjacji; natomiast Republikę Litewską – upoważniony przedstawiciel rządu. Stolicę Apostolską w negocjacjach konkordatowych reprezentował nuncjusz apostolski, abp Erwin Josef Ender, Republikę Litewską – minister spraw zagranicznych, Algirdas Saudargas, a episkopat litewski – arcybiskup metropolita wileński, kard. Audrys Juozas Bačkis i abp Sigito Tamkevičiaus.

Projekty konwencji konsultowano również z przedstawicielami niektórych klubów parlamentarnych litewskiego Sejmu: chadecji, konserwatywistów i ludowców. Najwięcej kontrowersji w trakcie negocjacji, w których stroną wiodącą w rokowaniach z rządem byli delegaci Konferencji Episkopatu Litwy, wzbudziły zagadnienia związane ze statusem prawnym Kościoła, kwestie fiskalne, zwłaszcza podatkowe oraz artykuły konwencji dotyczące współdziałania państwa i Kościoła w dziedzinie kultury. Stolica Apostolska usiłowała wprowadzić do konwencji o duszpasterstwie wojskowym także zapisy odnoszące się do innych państwowych służb mundurowych, np. policji, jednak nie osiągnięto w tej kwestii porozumienia. Pewne problemy podczas rokowań spowodowane były koniecznością korelacji w uzgadnianych zapisach konwencji prawa państwowego (zasad konstytucyjnych i ustaw)⁹ z zasadą poszanowania wolności religijnej, zgodnie z *magisterium* Soboru Watykańskiego II i Kodeksu Prawa Kanonicznego. Komisja przygotowała projekt trzech konwencji pomiędzy Stolicą Apostolską a Republiką Litewską, dotyczących współpracy w dziedzinie edukacji i kultury, aspektów prawnych relacji pomiędzy Kościołem katolickim i państwem oraz służby wojskowej katolików¹⁰. Na przełomie lat 1999/2000

⁸ *Codex Iuris Canonici*, przekład E. Szafranski, Pallotinum 1984, s. 172.

⁹ Strona rządowa opierała się na art. 26 i 27 rozdziału II konstytucji z 25 października 1992 r. Zob.: *Lietuvos Respublikos Konstitucija...*, s. 12.

¹⁰ Na ten temat zob. Ambasador Republiki Litewskiej przy Stolicy Apostolskiej, Kazys Lozaraitis (junior), *Relazioni internazionali giuridiche bilaterali: esperienze e prospettive – Lituania*, [w:] *Relazioni internazionali giuridiche bilaterali tra La Santa Sede e gli Stati: esperienze e prospettive, 12–13 Dicembre 2001 [International Bilateral Legal Relations between the Holy See and States: Experiences and perspectives, December 12–13, 2001]*, red. M. Šmid, C. Vasil', Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2003, s. 204–207.

komisja mieszana, której przewodniczył ze strony litewskiej były wiceminister spraw zagranicznych Litwy, ambasador tytularny dr Giedyminas Šerckšjus, zakończyła prace redakcyjne nad umowami.

Konwencje zostały sporządzone w języku angielskim i litewskim, a ich teksty posiadały identyczną moc prawną¹¹. Debata ratyfikacyjna miała miejsce w litewskim Sejmie 20 lipca 2000 r. i poprzedziła ją ożywiona dyskusja publiczna w mediach i na łamach prasy. Organy wiodących partii politycznych na Litwie: „Rytas” chrześcijańskich demokratów, „Lietuvos žinios” partii ludowej, byłej pierwszej premier niepodległej republiki Kazimiery Prunskienė, „Lietuvis” organu konserwatystów, czy też „Socialdemokratas” postkomunistów toczyły czasami niezwykle zażarte spory w sprawie przyjęcia bądź odrzucenia przez parlament konwencji ze Stolicą Apostolską. Kontrowersje dotyczyły zgodności konwencji z ustawą zasadniczą, zobowiązań finansowych państwa wobec Kościoła, czy też obecności duszpasterstwa w wojsku. Kręgi antyklerykalne i lewicowe, a zwłaszcza partia socjaldemokratyczna formułowały zarzuty, że konwencje naruszają zasadę świeckości państwa, polegającą na równouprawnieniu Kościołów, a nawet kwestionowały zdolność publicznoprawną Stolicy Apostolskiej do zawierania umów międzynarodowych (*ius tractatum*). W rzeczywistości dyskusja wokół konwencji miała bardziej charakter sporu ideologicznego niż prawnego, a ówczesny układ sił w litewskim parlamencie przesądzał o powodzeniu procedury ratyfikacyjnej. Wśród obecnych w trakcie debaty ratyfikacyjnej w parlamencie 91 posłów 79 głosowało za przyjęciem, a 12 było przeciw przyjęciu konwencji ze Stolicą Apostolską¹². Uroczysta wymiana dokumentów ratyfikacyjnych nastąpiła w Watykanie 16 września 2000 r. i po upływie miesiąca konwencje nabrały mocy prawnej i zostały włączone do prawa krajowego z chwilą ogłoszenia ich w litewskim Dzienniku Ustaw. W związku z tym niektóre normy zawarte w konwencjach mogły być stosowane bezpośrednio, czyli posiadały moc obowiązującą bez konieczności uchwalania przez litewski par-

---

¹¹ Tekst trzech konwencji: J.T. Martin de Agar, *I concordati dal 2000 al 2009*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2010, s. 198–223; zob. także: *Acta Apostolicae Sedis* (dalej AAS) 92 (2000), s. 783–816.

¹² K. Lozaraitis, *op.cit.*, s. 206.

lament nowych ustaw w celu wprowadzenia zapisów konwencji do ustawodawstwa litewskiego¹³.

Pierwszą z podpisanych przez Stolicę Apostolską i Republikę Litewską konwencji było porozumienie o współdziałaniu w zakresie edukacji i kultury¹⁴, składające się z 15 artykułów, w którego arendze wysokie umawiające się strony określiły przyczyny zawarcia traktatu. Stolica Apostolska w preambule do konwencji odwołała się do dokumentów Soboru Watykańskiego II, szczególnie do deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis* z 1965 r., natomiast Republika Litewska do swojej ustawy zasadniczej. Obie strony podkreśliły pełną gotowość respektowania zasady wolności sumienia i wyznania, uznanej przez społeczność międzynarodową, a także moralny, kulturowy i historyczny wkład Kościoła katolickiego w życie narodu litewskiego. Wreszcie wskazano na aspekt socjologiczny, przypominając, iż litewscy katolicy stanowią tradycyjnie największą na Litwie wspólnotę religijną wśród uznanych przez państwo wyznań¹⁵. W porównaniu do konkordatu z Polską z 1993 r. czy innych konwencji zawartych w trakcie pontyfikatu Jana Pawła II, preambuła porozumienia z Litwą wydaje się zawierać stosunkowo niewiele treści merytorycznych. Nie umieszczono w niej – tak, jak to miało miejsce w przypadku konkordatu z Rzeczpospolitą – odwołania do historycznego znaczenia odzyskania przez Republikę Litewską niepodległości i suwerenności, a także do kwestii respektowania prawa międzynarodowego w zakresie poszanowania praw człowieka oraz przeciwdziałania wszelkim przejawom nietolerancji i dyskryminacji z powodów wyznaniowych. Nie

---

¹³ Por. A. Wyrozumka, *Formy zapewnienia skuteczności prawu międzynarodowemu w porządku krajowym*, [w:] *Prawo międzynarodowe i wspólnotowe w wewnętrznym porządku prawnym*, red. M. Kruk, Warszawa 1997, s. 56–57.

¹⁴ *Agreement between the Holy See and the Republic of Lithuania on Co-operation in Education and Culture* [Šventoji Sosto ir Lietuvos Respublikos sutartis dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje], [w:] J.T. Martin de Agar, *I concordati...*, s. 198–207. Zob. także: *Conventio inter Sanctam Sedem et Lituaniae Rem publicam de cooperatione in institutione et cultura*, [w:] AAS 92 (2000), s. 783–789 oraz „Valstybės Žinios”, 9.08.2000, nr 67.

¹⁵ J.T. Martin de Agar, *I concordati...*, s. 198; AAS 92 (2000), s. 783. Por. V. Vaičiūnas, *Konkordatowa regulacja sytuacji prawnej Kościoła katolickiego na Litwie*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2005, t. VIII, s. 135.

znalazły się w niej również żadne nawiązania do konkordatu podpisanego przez Republikę Litewską ze Stolicą Apostolską 27 sierpnia 1927 r.

W art. 1 konwencji Republika Litewska, gwarantując wolność religijną wskazała na prawa rodziców do swobodnego wyboru edukacji dla swoich dzieci i zadeklarowała gotowość stworzenia warunków dla jej prowadzenia w szkołach państwowych i samorządowych wedle takich samych zasad, jakie dotyczą nauczania innych przedmiotów. Nauczaniem mogą zostać objęte również przedszkola państwowe i samorządowe, jeśli rodzice lub prawni opiekunowie dzieci wyrażą takie życzenie. We wszystkich instytucjach oświatowych ma być zagwarantowane poszanowanie dla przekonań religijnych, symboli i wartości. Zapewniając swobodny wybór kursu religii państwo zastrzegło jednak możliwość organizowania dla części uczniów nauki etyki i podstaw moralności jako przedmiotu obowiązkowego – zgodnie z wolą rodziców lub prawnych opiekunów, jeżeli uczniowie nie osiągnęli pełnoletniości w świetle prawa litewskiego. Analogiczne postanowienia zostały rozciągnięte na dzieci znajdujące się pod opieką państwa lub samorządu (art. 2)¹⁶. W odniesieniu do art. 12 konkordatu z Polską Republika Litewska przeforsowała swoje stanowisko w rokowaniach ze Stolicą Apostolską i wprowadziła do omawianej konwencji zapis mówiący o wprowadzeniu do szkół w charakterze przedmiotów obowiązkowych etyki i podstaw moralności, o ile rodzice lub prawni opiekunowie podejmą takie decyzje. Nauczyciele prowadzący katechizację winni spełniać standardy w zakresie wykształcenia, obowiązujące nauczycieli zgodnie z prawem litewskim i normami Konferencji Episkopatu oraz korzystać z takich samych uprawnień po uzyskaniu *misio canonica* od biskupa diecezjalnego (art. 3). Słabą stroną przyjętych rozstrzygnięć był niewątpliwie brak określenia trybu informowania władz oświatowych o jej utracie i odłożenie tej kwestii do czasu zawarcia oddzielnej umowy rządu z Konferencją Episkopatu Litwy. Kolejne art. 3–9 regulowały sprawy związane z działalnością pozalekcyjną katechetów, funkcjonowaniem katolickich organizacji młodzieżowych, prowadzeniem kursów i innych form aktywności duchowo-religijnej w szkołach i w uczelniach wyższych według zasad uzgodnionych z administracją tych placówek¹⁷. Opracowanie programów kształcenia

¹⁶ J.T. Martin de Agar, *I concordati...*, s. 199–200; AAS 92 (2000), s. 784.

¹⁷ V. Vaičiūnas, *op.cit.*, s. 136.

i materiałów dydaktycznych konwencja powierzała Konferencji Episkopatu Litwy we współpracy z kompetentnymi instytucjami rządowymi, które miały je obustronnie zatwierdzać. Problem ich finansowania pozostawiono w gestii władz państwowych przy współpracy z miejscową konferencją episkopatu. W myśl art. 7 nadzór nad prowadzeniem katechizacji w szkołach w zakresie treści i metod nauczania sprawować miały wspólnie władze kościelne i państwowe. Placówkom oświatowym prowadzonym przez Kościół lub takim, których był on współzałożycielem, a prowadzącym kształcenie według standardów państwowych – Republika Litewska zobowiązała się przyznawać środki z budżetu państwa na analogicznych zasadach, jak to miało miejsce w przypadku państwowych i samorządowych placówek oświatowych takiego samego poziomu kształcenia. Z kolei zgodnie z art. 9 dodatkowe programy oświatowe miały być finansowane przez jednostkę założycielską. Stolica Apostolska i Republika Litewska postanowiły na zasadzie wzajemności uznać dyplomy i stopnie kwalifikacyjne studiów wyższych oraz dyplomy z lat 1940–1991, uzyskane na Wydziale Teologicznym Międzydiecezjalnego Seminarium w Kownie. Państwo zgodziło się na rozciągnięcie przekazywanych szkołom wyższym subsydiów także na uczelnie kształcące nauczycieli religii oraz takie, które posiadały wydziały czy też katedry teologii (art. 10)¹⁸. Kościołowi katolickiemu w Republice Litewskiej przyznano prawo do zakładania i prowadzenia seminariów diecezjalnych i międzydiecezjalnych, gwarantując jednocześnie uznawanie uzyskiwanych w nich dyplomów pod warunkiem, iż poziom ich kształcenia będzie zgodny ze standardami szkolnictwa wyższego. Problem wsparcia państwa dla seminariów kościelnych, podobnie jak w przypadku innych konkordatów i konwencji zawieranych przez Stolicę Apostolską w latach pontyfikatu Jana Pawła II, rozstrzygnięto w art. 11 jedynie w sposób deklaratywny, zapowiadając zawarcie *in spe* oddzielnej umowy pomiędzy rządem i konferencją episkopatu w tej kwestii¹⁹. W art. 12 państwo przyznało Kościołowi katolickiemu prawo dostępu do publicznych środków przeka-

¹⁸ J.T. Martin de Agar, *I concordati...*, s. 203–204; AAS 92 (2000), s. 786–787.

¹⁹ Odstępstwem od tej zasady był ustęp 3 art. XV konkordatu z Polską, w którym państwo zobowiązało się do udzielania dotacji finansowych, nie wyłączając subwencji na inwestycje dla dwóch uczelni kościelnych: Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Finansowanie przez państwo KUL-u wynikało z poprzedzającej konkordat ustawy sejmowej w tej sprawie z 14 czerwca 1991 r.

zu, a także do tworzenia własnych, zgodnie z prawem kanonicznym i państwowym. Zadeklarowano jednocześnie wspólną troskę o poszanowanie w życiu publicznym i w mediach przekonań, wartości etycznych i religijnych oraz symboli religijnych, zapowiadając zawarcie w przyszłości pomiędzy Konferencją Episkopatu Litwy a właściwymi organami władzy państwowej oddzielnego porozumienia dotyczącego programów katolickich w publicznym radiu i telewizji.

Niezwykle obszernie potraktowano w konwencji historyczne dziedzictwo Kościoła katolickiego na Litwie²⁰. Rzymski negocjator w art. 13 wyraził zgodę na pozostawienie w archiwach państwowych wszystkich archiwaliów kościelnych, zagarniętych pomiędzy 15 czerwca 1940 r. a 11 marca 1991 r., przy zagwarantowaniu przez państwo ich dostępności w celach badawczych. Konferencja biskupów oraz właściwe organy państwowe zadeklarowały uzgodnienie odpowiednich procedur regulujących kwestię udostępniania archiwaliów kościelnych, a także podjęcie w przyszłości decyzji o sporządzeniu listy nieruchomości i ruchomego dziedzictwa kulturalnego przejętego między 15 czerwca 1940 r. a 11 marca 1991 r. Stylizacja art. 13 świadczyła wyraźnie o niezwykle skomplikowanym charakterze tego problemu, jego specyfice związanej z historycznymi doświadczeniami Litwy i 50-letnim okresem utraty niepodległości i suwerenności. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można przypuszczać, iż osiągnięcie zadawalającego obie strony *modus vivendi* w kwestii dziedzictwa kulturalnego będzie przedmiotem długotrwałych i bardzo trudnych negocjacji, podobnie jak zapowiedziane w konwencji wypracowanie na drodze porozumienia pomiędzy państwem i Kościołem zasad prawnych wspierania przez państwo restauracji i konserwacji zabytkowych obiektów sakralnych.

Konwencja o prawnych aspektach relacji pomiędzy Kościołem katolickim i państwem zawierała 19 artykułów i regulowała status prawny Kościoła w Republice Litewskiej²¹. W porównaniu do tekstu preambuły zawar-

---

²⁰ V. Vaičiūnas, op.cit., s. 137–138.

²¹ *Agreement between the Holy See and the Republic of Lithuania concerning juridical aspects of the relations between the Catholic Church and the State [Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos sutartis dėl santykių tarp Katalikų Bažnyčios ir Valstybės teisinių aspektų]*, [w:] J. T. Martin de Agar, *I concordati...*, s. 208–218. Zob. także: *Conventio inter Sanctam Sedem et Lituaniae Rem publicam de iurisdictionibus rationibus quae respiciunt inter Catholicam Ecclesiam et Civitatem necessitudines*, [w:] AAS 92 (2000), s. 795–802.

tej w konwencji o współdziałaniu w dziedzinie edukacji i kultury, Stolica Apostolska, obok odwołania się do dokumentów *Vaticanum II* dotyczących relacji państwo – Kościół, przywołała także normy prawne zawarte w Kodeksie Prawa Kanonicznego. Preambuła podkreślała wyjątkową rolę (w wersji angielskiej *special role*) Kościoła katolickiego w podtrzymywaniu wartości moralnych narodu litewskiego, zwłaszcza na płaszczyźnie historycznej, społecznej, kulturalnej i edukacyjnej, przypominając – podobnie jak w przypadku pierwszej konwencji – o tym, iż katolicy stanowią większość obywateli Republiki Litewskiej. Zasadnicze znaczenie posiadał art. 1 konwencji, który opierał relacje państwo–Kościół na zasadzie niezależności i autonomii każdej ze stron w dziedzinach im właściwych oraz zakładał współdziałanie na obszarze duchownym i materialnym dla dobra jednostek i społeczeństwa. Głównymi płaszczyznami współpracy Kościoła i państwa objęto: edukację, kulturę, rodzinę, sprawy socjalne, ochronę moralności publicznej i godności człowieka. Państwo uznało osobowość prawną Kościoła na Litwie, a także osobowość cywilnoprawną kościelnych jednostek organizacyjnych, zgodnie z przepisami prawa kanonicznego, przy jednoczesnym obowiązku powiadamiania przez władzę kościelną władz państwowych w celu ich rejestracji według prawa państwowego (art. 2)²². Konsekwencją uzyskania przez kościelne jednostki organizacyjne osobowości prawnej stało się umożliwienie im uczestnictwa w obrocie prawnym zgodnie z normami litewskiego prawa cywilnego i administracyjnego.

W art. 5 Republika Litewska zagwarantowała władzy kościelnej poszanowanie jej wyłącznej kompetencji w zakresie tworzenia własnych jednostek organizacyjnych i terytorialnych, takich jak prowincje kościelne, archidiecezje, diecezje, administratury apostolskie, prałatury terytorialne, opactwa terytorialne, prałatury personalne, parafie, domy zakonne i inne kościelne osoby prawne, władze kościelne zaś zobowiązały się do przestrzegania zasady, iż granice zewnętrzne prowincji kościelnych Litwy będą zgodne z granicami państwa. W odniesieniu do kwestii obsadzania stanowisk kościelnych, pozostawiono je w wyłącznej gestii Stolicy Apostolskiej, która zobowiązała się do mianowania na biskupów obywateli republiki. Na mocy art. 6 przed instytucją kanoniczną imię biskupa diecezjalnego mia-

---

²² J.T. Martin de Agar, *I concordati...*, s. 209–210; AAS 92 (2000), s. 796.

ło być jedynie każdorazowo na drodze poufnej przekazywane do wiadomości Prezydenta Litwy. Państwo zapewniło Kościołowi i jego jednostkom organizacyjnym, a także osobom fizycznym możliwość kontaktowania się bez jakichkolwiek ograniczeń ze Stolicą Apostolską i innymi kościelnymi instytucjami uznanymi w prawie kanonicznym na Litwie i poza jej granicami (art. 3) oraz wolność w wypełnianiu jego pastoralnej, nauczycielskiej i charytatywnej misji, realizowanej poprzez działalność społeczną, edukacyjną i kulturalną, zgodnie z przepisami prawa państwowego i kanonicznego (art. 4)²³. Tak więc art. 3 omawianej konwencji zapewnił Kościołowi katolickiemu swobodę w utrzymywaniu stosunków i komunikowaniu się zarówno na płaszczyźnie wertykalnej, tzn. pomiędzy Stolicą Apostolską a krajowym episkopatem oraz osobami prawnymi i fizycznymi na Litwie, np. w zakresie wizyt biskupów litewskich *ad limina apostolorum* w Rzymie oraz horyzontalnej, czyli między Konferencją Episkopatu Litwy i poszczególnymi biskupami litewskimi w kraju oraz konferencjami biskupów i biskupami innych krajów, jak również pomiędzy wspólnotami kościelnymi oraz poszczególnymi wiernymi w kraju i za granicą.

W kolejnym artykule Republika Litewska zagwarantowała wolność wyznawania i praktykowania religii katolickiej, poszanowanie sakralnego charakteru kościołów, kaplic i cmentarzy zastrzegając, iż naruszenie tych miejsc przez uprawnione służby w porozumieniu z władzami kościelnymi będzie mogło mieć miejsce jedynie w przypadku konieczności ratowania życia lub zdrowia, czy też ochrony obiektów o artystycznej lub historycznej wartości (art. 7). Władze państwowe zobowiązały się ponadto do zapewnienia porządku publicznego i bezpieczeństwa w sytuacjach, gdy sprawowanie kultu dokonywać się będzie w miejscach publicznych nienależących do Kościoła, a władze kościelne do informowania o tym właściwych instytucji rządowych. Poza ochroną miejsc kultu w art. 9 konwencji zamieszczono wykaz dni wolnych i świąt.

Na mocy art. 8 gwarancjom podlegała nienaruszalność tajemnicy spowiedzi oraz związane z tym uprawnienia duchownych w toku postępowania sądowego. W wypadkach, gdy oskarżonym był kapłan, organy sądowe miały obowiązek powiadomienia jego przełożonych z uwagi na potrzebę sprostania obowiązkowi duszpasterskiemu, o ile nie będzie to kolidowało

---

²³ V. Vaičiūnas, op.cit., s. 138–139.

z toczącym się śledztwem. Kościelnym osobom prawnym zostało przyznane prawo do administrowania nieruchomościami i majątkiem ruchomym zgodnie z kodeksem kanonicznym oraz obowiązującym ustawodawstwem państwowym. Republika Litewska zwolniła od podatków państwowych budynki sakralne służące aktom kultu (kościóły i kaplice) oraz parafialne, kurialne i seminaryjne, a także domy zakonne i inne służące kościelnym osobom prawnym do celów duszpasterskich, edukacyjnych, społecznych i kulturalnych. Opodatkowaniem nie objęto także ofiar składanych na Kościół, działalność duszpasterską, edukacyjną i charytatywną. W przypadkach nieobjętych wymienionymi powyżej ust. 2 i 3 art. 10 konwencji zobowiązania podatkowe miały być egzekwowane na podstawie prawa litewskiego. W kwestii budownictwa sakralnego i innych obiektów służących celom kościelnym władze kościelne zobowiązały się do postępowania zgodnego z prawem litewskim, natomiast decyzja o potrzebie budowy obiektów sakralnych została pozostawiona biskupowi diecezjalnemu (art. 11)²⁴. W art. 12 państwo uznało prawo Kościoła w wypełnianiu jego misji do korzystania ze środków przekazu poprzez druk, dystrybucję czasopism, magazynów i książek, a działalność społeczna, edukacyjna, kulturalna, moralna i apostolska tego typu jednostek organizacyjnych miała być traktowana podobnie, jak w przypadku innych organizacji pozarządowych.

Analogicznie do konkordatu zawartego z Republiką Włoską w 1984 r., który dokonywał modyfikacji niektórych postanowień Traktatów laterańskich z 1929 r., Rzeczpospolitą z 1993 r., czy też 7 konwencji z Królestwem Hiszpanii, Republika Litewska uznała skutki cywilne małżeństwa zawieranego w formie kanonicznej (art. 13)²⁵. Konwencja wprowadziła jednak istotne *novum*, dopuszczając także możliwość usankcjonowania następstw papieskich dyspens rozwiązujących małżeństwa oraz kanonicz-

---

²⁴ J.T. Martin de Agar, *I concordati...*, s. 213–214; AAS 92 (2000), s. 799–800. Uznanie kompetencji biskupa diecezjalnego w tej sprawie pozostawało w zgodzie z kan. 125 § 1 CIC, natomiast omawiany artykuł nie wspominał *expressis verbis* o regulacjach prawnych związanych z zakładaniem cmentarzy.

²⁵ J.T. Martin de Agar, *I concordati...*, s. 215–216; AAS 92 (2000), s. 800. Por. V. Vaičiūnas, *op.cit.*, s.140. Omawiając tryb postępowania związany z pouczeniem nupturientów o skutkach cywilnych małżeństw zawieranych w formie kanonicznej, autor nie wspominał o tym, iż konwencja Stolicy Apostolskiej z Litwą wprowadziła w tej materii uproszczone procedury.

nego stwierdzenia ich nieważności na warunkach określonych w ustawodawstwie państwowym, o ile zainteresowani wystąpią z takim wnioskiem. Do art. 13, podobnie jak w innych konkordatach, gdzie państwo sankcjonowało związki małżeńskie zawierane w formie kanonicznej, włączono zapis o obowiązku pouczenia nupturientów o skutkach cywilnych małżeństwa kanonicznego.

W art. 14 konwencji państwo zagwarantowało wiernym-katolikom prawo do zakładania organizacji o celach właściwych Kościołowi katolickiemu, pozostawiając cywilne aspekty ich działalności ustawodawstwu litewskiemu. Co jednak niesłychanie istotne, wyłącznie kompetentne władze kościelne miały udzielać tym organizacjom i instytucjom pisemnej zgody na posługiwanie się nazwą *katolickie* (art. 14 ust. 2)²⁶. Uzależnienie sprawy używania przymiotnika *katolicki* od decyzji biskupów litewskich dawało Kościołowi na Litwie możliwość dystansowania się od bieżącej i przyszłej aktywności politycznej niektórych skrajnych organizacji, działających pod szyldem katolickim.

W art. 15 Republika Litewska uznała i zagwarantowała Kościołowi sprawowanie posług duszpasterskich w szpitalach, domach dziecka, sanatoriach, zakładach opiekuńczych i karnych, pozostawiając mianowanie i odwoływanie kapłanów w tych jednostkach w gestii ordynariusza miejsca. Natomiast duszpasterstwo w urzędach państwowych i samorządowych miało być organizowane na podstawie specjalnych umów pomiędzy stroną kościelną i właściwym organem władzy państwowej lub samorządowej.

Zagadnieniu duszpasterstwa wojskowego poświęcono trzecią konwencję²⁷. W jej art. 1 Stolica Apostolska zobowiązała się powołać – zgodnie z konstytucją apostolską Jana Pawła II *Spirituali mititium curae* – Ordynariat Polowy z własnym ordynariuszem wyposażonym we władzę zwyczajną, własną i bezpośrednią, a wykonywaną wspólnie z ordynariuszami miejsca, z prawem i obowiązkami biskupa diecezjalnego. Ordynariusz wojskowy, mający także możliwość pełnienia obowiązków biskupa diece-

---

²⁶ J.T. Martin de Agar, *I concordati...*, s. 216; AAS 92 (2000), s. 801.

²⁷ *Agreement between the Holy See and the Republic of Lithuania concerning the pastoral care of Catholics serving in the Army*[*Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos sutartis dėl kariuomenėje tarnaujančių katalikų sielovados*], [w:] J.T. Martin de Agar, *I concordati...*, s. 219–223. Zob. także: *Conventio inter Sanctam Sedem et Lituaniae Rem Publicam de pastoralii catholicorum militum cura*, [w:] AAS 92 (2000), s. 809–816.

zjalnego lub pomocniczego (sufragana) został włączony w skład Konferencji Biskupów Litwy. Analogicznie jak w wypadku powoływania innych biskupów na Litwie, Stolica Apostolska w sposób nieskrępowany miała dokonywać nominacji po uprzednim kurtuazyjnym *de facto* zawiadomieniu prezydenta republiki o kandydacie (art. 2). W porozumieniu z ministrem obrony mógł zostać mianowany wikariusz generalny, będący zarazem naczelnym kapelanem polowym (art. 3). Jurysdykcja ordynariusza polowego w myśl prawa kanonicznego została rozciągnięta nad żołnierzami i personelem pomocniczym wojska, członkami ich rodzin, uczniami szkół wojskowych, pracującymi w szpitalach i innych instytucjach wojskowych oraz katolikami, na skutek powierzonych im zadań pozostającymi w stałej łączności z Ordynariatem. Ordynariusz polowy na mocy art. 6 miał posiadać oddzielną kurię z siedzibą w Wilnie, a państwo w art. 7 zobowiązało się do udzielania Ordynariatowi polowemu pomocy w utrzymaniu miejsc kultu i innej działalności duszpasterskiej. W celu wdrożenia przepisów zawartych w przyjętych umowach została powołana Komisja Wspólna złożona z przedstawicieli obydwu stron, a w wypadku nieporozumień związanych z interpretacją konwencji wysokie układające się strony zobowiązały się do ich rozstrzygnięcia na drodze przyjaznych uzgodnień (art. 11–12)²⁸.

Konwencji litewskich nie można uznać za konkordat całościowy, lecz parcjalny, ponieważ nie obejmowały swoim zasięgiem całokształtu wzajemnych relacji pomiędzy państwem a Kościołem. Jednak z uwagi na zakres i wagę kwestii będących przedmiotem porozumienia umowy Stolicy Apostolskiej z Republiką Litewską z 5 maja 2000 r. były klasycznym *accordo*, czyli traktatem międzynarodowym *sui generis*. Poza całościowym konkordatem polskim z 1993 r., czy też portugalskim z 2004 r. konwencje z Republiką Litewską, obok konwencji estońskiej z 1999 r., łotewskiego *accordo generale* z 2000 r. czy *accordo* ze Słowenią z 2001 r. i z Chorwacją z lat 1996 i 1998 należy uznać za jeden z licznych, klasycznych konkordatów parcjalnych, podpisanych w dobie pontyfikatu Jana Pawła II z krajami europejskimi. W okresie posoborowym Stolica Apostolska w większości przypadków podpisywała bowiem konkordaty parcjalne albo umowy

---

²⁸ Takie klauzule zostały wprowadzone do wszystkich trzech konwencji. Zob. J.T. Martin de Agar, *I concordati...*, s. 223.

ściśle techniczne, regulujące tylko niektóre sprawy, na przykład *accordo* z Węgrami z lat 1990, 1994 i 1997.

Przeprowadzając analizę konwencji zawartych z Litwą, nie sposób nie dostrzec, iż nie zawierały one zapisów odnoszących się do licznych kwestii będących przedmiotem zainteresowania Kościoła i państwa, a występujących w innych, współczesnych konkordatach. Konwencje z 5 maja 2000 r. nie rozstrzygały na przykład kwestii służby wojskowej duchownych i trybu zwolnień z takiego obowiązku, czy też problemu duszpasterstwa i katechizacji mniejszości narodowych w Republice Litewskiej, na terytorium której występują przecież zwarte skupiska mniejszościowe: polska mniejszość narodowa (w rejonie wileńskim i solecznickim), rosyjska w Wilnie czy też białoruska. W uregulowaniach przyjętych chociażby w art. 18 konkordatu z Polską z 1993 r. biskupi diecezjalni zostali zobowiązani do zapewnienia posługi duszpasterskiej członkom mniejszości narodowych w języku narodowym właściwej mniejszości. Co więcej, przyjęcie takiej stylizacji artykułu stanowiło *novum* w odniesieniu do aktualnie obowiązującego ustawodawstwa państwowego, tym bardziej, iż od czasu *Vaticanum II* Stolica Apostolska wielokrotnie i konsekwentnie dążyła do wprowadzenia języków narodowych do liturgii i nauczania religii. Z kolei w konwencjach z Litwą znalazły się zapisy spowodowane historycznymi doświadczeniami republiki, np. kwestii dziedzictwa narodowego i kościelnych archiwaliów zagarniętych po aneksji Litwy w czerwcu 1940 r. i przechowywanych aktualnie w archiwach państwowych.

Rozpatrując pod względem merytorycznej zawartości konwencje z Litwą na tle gwarancji znajdujących się w innych konkordatach posoborowych, można zaobserwować, iż dotyczą one dwóch płaszczyzn wolności religijnej: podstawowych zasad relacji instytucjonalnych pomiędzy państwem a Kościołem jako społecznościami odmiennego typu, do których należą przecież ci sami ludzie oraz gwarancji określających różne aspekty wolności wyznaniowej w wymiarze indywidualnym. W tym też znaczeniu parcjalny konkordat litewski regulował zarówno kwestie doczesne (*res temporales*), na przykład majątkowe Kościoła, podlegające w dobie posoborowej wyłącznej kompetencji państwa, duchowe (*res spirituales*), a więc czynności natury *stricte* religijnej (nominacja biskupów), pozostawione w całkowitej gestii Stolicy Apostolskiej i wreszcie mieszane (*res mi-*

xtae), które znajdowały się w kompetencji obu społeczności jednocześnie (małżeństwo kanoniczne ze skutkami cywilnymi). Na ostateczny kształt konwencji Stolicy Apostolskiej z Republiką Litewską z 5 maja 2000 r. miała zapewne wpływ specyficzna, a zarazem doniosła rola Kościoła katolickiego w państwie, szczególnie w latach okupacji sowieckiej i walki o restytucję niepodległości. Państwo z jednej strony dostrzegało państwo- i narodotwórcze aspekty współdziałania z Kościołem, z drugiej zaś zachowało w niektórych kwestiach większy dystans wobec katolicyzmu w swoim kraju w porównaniu do relacji państwo – Kościół w niektórych krajach środkowoeuropejskich, niewątpliwie przez wzgląd na inne, a stanowiące wedle różnych statystyk około 20% populacji, tradycyjnie obecne na Litwie Kościoły i związki wyznaniowe (prawosławie i różne obediencje protestanckie).